

6. Yudenko O. V. Efektyvnist vprovadzhennia prohramy fizychnoi terapii z obladnanniam Black-Roll dlia osib 18-35 rokov miofastsialnym bolovym syndrom u poperekovomu viddili khrehta. / O.V. Yudenko, D.V. Khrystych. // Fizychnye vykhovannia v konteksti suchasnoi osvity : materialy KhIV Mizhnarodnoi naukovo-metdychnoi konferentsii. – 2020. – S. 113–116. [in Ukrainian]
7. Nordic Power – yak innovatsiinyi zasib pidhotovky sportsmeniv v adaptivnykh vydakh sportu / O. Yudenko, N. Krushynska, I. Yefimenko, T. Sirotkina. // Suchasni dosiahnennia sportyvnoi medytsyny, fizychnoi reabilitatsii, fizychnoho vykhovannia ta valeolohii – 2020 / XKh yuvileina mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia, prysviachena 120-richchiu ONMedU. Materialy konferentsii. Odesa: POLIHRAF. – 2020. – S. 144–152. [in Ukrainian]
8. Hoge C. W. Mild traumatic brain injury in U.S. soldiers returning from Iraq / C. W. Hoge, D. McGurk, J. L. Thomas. // N. Engl. J. Med.. – 2008. – №358. – Pp. 453–463. [in English]
9. Marin R. Physical medicine and rehabilitation in the military: Operation Iraqi Freedom / Marin. R. // Mil. Med.. – 2006. – Pp. 185–188. [in English]
10. Rich J. Forensic Medicine of the Lower Extremity / J. Rich, D. E. Dean, R. H. Powers. – Totowa: Humana Press, 2005. – 421 c. [in English].

DOI 10.31392/NPU-nc.series 15.2021.3K(131).110
УДК 373.5.016:796.4

Язловецька О.В.
кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка м. Кропивницький

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ У ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У статті розглядається проблема формування вольових якостей у підлітків засобами фізичної культури в навчально-виховному процесі закладу загальної середньої освіти. Проаналізовано філософські й психологічні підходи до визначення поняття «воля», уточнено педагогічна сутність поняття «вольові якості» і на основі об'єктивного аналізу виокремлені основні для формування всієї системи в підлітковому віці.

Відзначено, що вольова сфера підлітка розвивається й формується в процесі виховання й навчання. Саме в підлітковому віці особливо проявляється інтерес до фізичної активності, бажання реалізувати себе в групі однолітків. У зв'язку з цим стає актуальним пошук таких підходів, які б могли не лише сприяти актуалізації педагогічного впливу в цьому напрямі, але і задовольняти інтереси підлітків на цьому етапі навчання.

Запропоновано підхід, що базується на комплексному використанні засобів фізичної культури для формування вольових якостей у підлітків, з урахуванням фізичних і психічних особливостей кожного учня.

Представлено структуру та можливості засобів фізичної культури, педагогічні умови їх результативної реалізації в процесі формування вольових якостей у підлітків на заняттях фізичною культурою в закладі загальної середньої освіти.

Ключові слова: воля, вольові якості, вольова поведінка, засоби фізичної культури, підлітки, фізичні вправи.

Язловецькая О.В. Теоретические аспекты формирования волевых качеств у подростков средствами физического воспитания.

В статье рассматривается проблема формирования волевых качеств у подростков средствами физической культуры в учебно-воспитательном процессе учреждения общего среднего образования.

Проанализированы философские и психологические подходы к определению понятия «воля» и ее проявления, уточнена педагогическая сущность понятия «волевые качества» и на основе объективного анализа выделены основные для формирования всей системы в подростковом возрасте.

Отмечено, что волевая сфера подростка развивается и формируется в процессе воспитания и обучения. Именно в подростковом возрасте особенно проявляется интерес к физической активности, желание реализовать себя в группе сверстников. В связи с этим становится актуальным поиск таких подходов, которые бы могли не только способствовать актуализации педагогического влияния в этом направлении, но и удовлетворять интересы подростков на этом этапе обучения.

Предложен подход, основанный на комплексном использовании средств физической культуры для формирования волевых качеств у подростков, с учетом физических и психических особенностей каждого ученика.

Представлены структура и возможности средств физической культуры, педагогические условия их результативной реализации в процессе формирования волевых качеств у подростков на занятиях физической культурой в учреждении общего среднего образования.

Ключевые слова: воля, волевые качества, волевое поведение, средства физической культуры, подростки, физические упражнения.

Iazlovetska O.V. Theoretical aspects of forming of volitional qualities for teenagers by facilities of physical education.

The following article highlights the problem of forming of volitional qualities is examined for teenagers by facilities of physical culture in the educational-educator process of establishment of universal middle education. The philosophical and

psychological approaches were analyzed for determination of concepts like "will", it is specified pedagogical essence of concept "volitional qualities" and on the basis of objective analysis the basic are distinguished for forming of all system in teens. It is marked that the volitional sphere of teenager develops and formed in the process of education and studies. Exactly in teens interest especially shows up in physical activity, desire to realize itself in the group of yearlings. In this connection the search of such approaches, that would not only assist actualization of pedagogical influence in this direction but also satisfy interests of teenagers on this stage of educating, becomes actual.

Offered approach, which is based on the complex use of facilities of physical culture of teenagers for forming of volitional qualities, taking into account the physical and psychical features of every student. The structure and possibilities of facilities of physical culture, pedagogical terms them effective realization in the process of forming of volitional qualities for teenagers on engaging in a physical culture in establishment of universal middle education are presented. Realization of possibilities of facilities of physical culture in forming of volitional qualities for teenagers is arrived at by the observance of next terms: the concerted and purposeful work of teachers, parents and teenagers, in which all parties are the equal in rights and equivalent subjects interested; application of facilities is in the mode of "maximum availability"; purposeful creation of situations, that require conations for their decision, that assist the accumulation of individual experience of volitional actions every teenager; the complex use of facilities of physical culture is in natural and artificially created situations.

Key words: will, volitional qualities, volitional behavior, facilities of physical culture, teenagers, physical exercises.

Постановка проблеми. У нормативно-правових документах, що регламентують діяльність закладів освіти, формування особистісних якостей у школярів є одним із важливих напрямків соціальної політики держави (закон України «Про освіту», Закон України «Про повну загальну середню освіту»), оскільки вони мають здатність в комплексі вирішувати завдання розвитку особистості учнів, успішного вступу в доросле життя.

Серед них важливе значення мають вольові якості. На формування вольових якостей учнів впливає багато різних факторів, до складу яких дослідники включають і засоби фізичної культури. Вони дозволяють задовольнити прагнення до фізичного вдосконалення, пізнати себе як особистість.

Вольові якості формуються в процесі отримання життєвого досвіду особистості, її становлення. Для кожного учня це важливе завдання, від результативного розв'язання якого багато в чому залежить їх сьогодення і майбутнє як у навчальній, так і в позанавчальній життєдіяльності. Здатність долати труднощі в складних ситуаціях пов'язана з наявністю у людини розвиненої системи вольових якостей.

Актуальність теми обумовлена і складністю однозначного вирішення даної проблеми в педагогічній науці. Кожне нове покоління учнів вступає в доросле життя в нових соціальних умовах, відчуває на собі вплив як нових, так і традиційних факторів. Тому, на кожному новому етапі розвитку суспільства проблема формування вольових якостей у школярів, зокрема засобами фізичної культури, вимагає наукового переосмислення, переробки та вдосконалення прийомів, форм і методів.

Аналіз досліджень і публікацій. Особливий інтерес мають дослідження І. Бега, О. Висоцького, К. Гуревича, В. Комогоркіна, А. Осницького, С. Поліщука, В. Селіванова Е. Смирнової, Т. Шулги та інших, в яких: по-перше, відзначається особлива значущість дитячого і підліткового віку для формування волі та її проявів; по-друге, розглядаються організаційно-педагогічні умови формування вольових якостей; по-третє, виробляються рекомендації для педагогів, батьків щодо їх корекції.

Дослідженнями щодо змін індивідуальних особливостей особистості під впливом фізичної культури, зокрема вольових якостей займалися багато науковців-фахівців, зокрема А. Артюшенко, І. Дудник, Б. Смирнов, Г. Гагаєва, О. Висоцький, Л. Матвеев, В. Платонов, А. Пуні, А. Романов, М. Тимчик, Ж. Холодов, Р. Шайхтдінов, Є. Щербаків та ін. Ці дослідження є значним внеском в теорію формування вольових якостей дітей різного шкільного віку. Але наявні розробки, що до виховання вольового розвитку в основному стосуються спортивної діяльності, або охоплюють невеликі вікові групи школярів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок про те, що теорія вольового розвитку учнів закладу загальної середньої освіти залишається недостатньо розробленою з точки зору потреб нової педагогічної реальності. Нині фактично не існує цілісної концепції вольового розвитку особистості середнього шкільного віку засобами фізичної культури.

У формуванні вольових якостей визначальним є не «що», а «як» ті чи інші засоби фізичної культури застосовуються. Все це спонукає до продовження теоретичних і організаційно-методичних досліджень, пов'язаних з формуванням вольових якостей засобами фізичної культури.

Мета статті – виявити та проаналізувати можливості засобів фізичної культури, педагогічні умови їх результативної реалізації в процесі формування вольових якостей у підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом усієї історії розвитку філософських, психологічних і педагогічних знань, з найдавніших часів і до наших днів проблематика волі завжди привертала увагу вчених.

Проаналізуємо основні філософські, психологічні та педагогічні підходи до визначення поняття воля та її прояви.

У філософії немає єдиного розуміння волі, її ролі в діяльності людини. Однак в контексті нашого дослідження становить інтерес поняття, яке пов'язує волю і будь-які її прояви зі свідомістю людини. Не всяка свідомо дія, навіть пов'язана з подоланням перешкод на шляху до мети, є вольовою: головне у вольовому акті – усвідомлення ціннісної характеристики мети дії, її відповідність принципам і нормам особистості. Для вольової людини не характерно переживання, пов'язане з я-бажанням, воно пов'язане з досягненням мети й обумовлено поняттями «треба», «я повинен». Здійснюючи вольову дію, людина протистоїть владі актуальних потреб, пережитих дій. Вдалим видається розуміння волі, надане О.О. Крижановською. Вона визначила волю як специфічно людське, ціннісне, активно-діяльне, переважно, практично орієнтоване, цілеспрямоване ставлення суб'єктів до світу та себе, що скероване як на зовнішню дійсність, так і на самозміну [3, с. 78].

У психології поняття «воля» представлено як складний психічний процес, який викликає активність людини і спонукає її діяти цілеспрямовано для досягнення мети. На відміну від інших психологічних явищ, вона не піддається спеціальному вимірюванню та оцінці, що, однак, не заперечує можливість наукового, зокрема експериментального, вивчення волі людини. Такі дослідження активно ведуться з початку ХХ століття. Найбільш відомими є дослідження Л. Божович, Є. Ільїна, В. Іваннікова, Г. Костюка, Р. Немова та інших. У них використовуються деякі об'єктивні ознаки прояву вольових зусиль і методи їх вимірювання. При цьому про ступінь її розвитку судять не прямо, а опосередковано – за ознаками, які пов'язані не тільки з вольовими зусиллями людини. Тому і називають їх по-різному – вольові, морально-вольові. Саме тому в психологічній науці досі не існує однозначного визначення волі. Є кілька описових визначень, в яких міститься відповідь на питання «як це проявляється?», а «не що це таке?». Так, Р. Немов в словнику-довіднику з психології наводить сім таких визначень, аналіз яких дозволяє зробити висновок, що дослідник пов'язує розвиток волі зі свідомістю, мисленням, мотивами, потребами людини; основною функцією волі називає свідому регуляцію поведінки в умовах, що склалися [4, с. 123].

На думку І. Бега, воля – це функція людської психіки, яка полягає у владі над собою, керуванні своїми діями й усвідомленому регулюванні своєю поведінкою, прагненні досягти мети [1, с. 36]. Автор вказує на те, що воля визначає сторону психічного життя, яка виявляється у свідомій цілеспрямованості дій людини. Її призначення він вбачає у практичному поєднанні близьких та віддалених перспектив життя в одну особистісну цілісність, яка реалізується у повсякденній поведінці людини.

Як бачимо, вчені виявляють ознаки вольової поведінки на основі порівняння з тими видами поведінки, в регуляції яких воля не бере участь. До таких ознак більшість психологів відносить: свідомий контроль поведінки людиною; цілеспрямовану поведінку; поведінку, пов'язану з прийняттям рішень; свідомий вибір мотивів поведінки; внутрішні зусилля для її здійснення, подолання перешкод, що виникають на шляху просування до мети [4, с.125]. Відсутність п'яти ознак говорить про те, що ми маємо справу з поведінкою, в якій воля не бере участь.

Воля людини виражається у вольових якостях. У численних публікаціях з даної проблематики автори виділяють від 6 до 34 різних вольових якостей, причому одні і ті ж якості наповнюються різним змістом і називають як вольові, морально-вольові, публікують суперечливі експериментальні дані про самостійність вольових якостей.

Звернемося до педагогічної теорії, яка теж активно використовує поняття волі і вольові якості. Вольові якості – це відносно стійкі, незалежні від конкретної ситуації психічні утворення, які визначають рівень свідомої саморегуляції особистістю своєї поведінки, її влади над собою [2].

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, що висвітлює різні аспекти розвитку (формування) вольових якостей, зробимо наступні висновки:

1) проблематика волі і вольових якостей в педагогіці розглядається не з позиції їх сутності, а з боку розвитку, формування, тому предметом дослідження виступають не сутності самих явищ, а форми, методи, засоби їх розвитку, формування;

2) основа проектування різних систем, моделей, програм, технологій вибирається авторами, виходячи з мети і завдань дослідження, одного з існуючих психологічних підходів до трактування волі і вольових якостей.

Наше розуміння сутності і змісту вольових якостей у підлітків базується на наступних теоретичних положеннях:

1) вольові якості виступають як єдина, відкрита, динамічна, цілісна система, компоненти якої в залежності від об'єктивних умов конкретної діяльності по-різному співвідносяться між собою, забезпечуючи домінування то однієї, то іншої вольової якості;

2) системоутворюючою функцією вольових якостей виступає узагальнена здатність долати різні труднощі, що виникають на шляху до досягнення поставленої мети;

3) успішність діяльності і ступінь сформованості вольових якостей взаємопов'язані і взаємозалежні: формування вольових якостей детермінується характером і змістом діяльності, в свою чергу, успішність діяльності залежить від ступеня сформованості вольових якостей, необхідних для її здійснення.

До основних вольових якостей підліткового віку ми відносимо цілеспрямованість, ініціативність, рішучість, наполегливість, витримку, самостійність. Будучи загальнолюдськими, вони в кожному віці мають свої особливості прояву, які необхідно враховувати.

Підлітковий вік – це період в житті людини, що характеризується не тільки жагою до діяльності, а й активним прагненням до пізнання, активним формуванням усіх особистісних якостей, в тому числі вольових. У цей період формуються наполегливість, завзятість у досягненні мети, вміння долати перешкоди і труднощі. На відміну від молодших школярів, підлітки здатні не тільки до окремих вольових дій, а й до вольової діяльності. У той же час процес формування вольових якостей у підлітків носить суперечливий, нестійкий, імпульсивний характер, переплітається з моральним вихованням і включає в себе становлення громадської активності, потреб, інтересів і мотивів до різних видів діяльності. Вольові якості у підлітків виступають в єдності взаємопротилежних позитивних і негативних сторін: сміливості і страху, бажаного і можливого, стійкості і слабкості, витримки і нестриманості і т.п.

Тому в цей період дуже важливо активізувати такі чинники, які спонукають підлітків до постійного прояву вольових якостей, формують їх, закріплюють серед необхідних особистісних якостей. До подібних факторів ми відносимо цілеспрямоване і акцентоване використання засобів фізичної культури.

До засобів фізичної культури, які сприяють формуванню вольових якостей підлітків відносяться *фізичні вправи* (їх перелік і зміст визначаються навчальною програмою дисципліни «Фізична культура» для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти [5], що включає в себе наступні модулі: гімнастика з основами акробатики, плавання, легка атлетика, спортивні ігри, загально-розвиваючі вправи; *оздоровчі сили природи* (сонце, повітря, вода) та *гігієнічні правила і фактори* (режим праці, сну, харчування, санітарно-гігієнічні умови). Вони пов'язані між собою, мають ряд можливостей у формуванні вольових якостей за допомогою: активного комплексного впливу, оскільки дозволяють максимально врахувати особливості

підліткового віку; диференційованого та індивідуального підходів до організації і проведення фізичної підготовки; цілеспрямованого впливу на формування окремих вольових якостей шляхом активного застосування різних методів, які спонукають їх до подолання труднощів на заняттях з фізичної культури.

Застосовуючи засоби фізичної культури для формування вольових якостей, необхідно враховувати в першу чергу особливості фізичного розвитку (довжина і маса тіла) і тип тілобудови (соматотипи) – *астеноїдний, дигестивний, торакальний і м'язовий* (схема В. Штефко – А. Островського). Підліткам з великою масою і довжиною тіла легше даються вправи в метаннях на дальність, окремі спортивно-ігрові вправи. У той же час їм значно складніше опанувати технікою гімнастичних вправ на снарядах і показати високі результати в змаганнях на витривалість. На відміну від них, діти, які мають невелику масу і довжину тіла, успішно виконують гімнастичні та акробатичні вправи, легше досягають високих результатів в завданнях циклічного характеру, що вимагають прояву витривалості. Учні, які мають відносно високий зріст і незначну масу тіла, порівняно легко і успішно справляються зі стрибковими вправами.

Найбільш уважного і делікатного ставлення до себе вимагають підлітки дигестивного (з надмірною масою) і астеноїдного (слабкого) типу статури. Невисокі результати в завданнях на витривалість у дітей, що мають дигестивний тип, і низькі показники в силових вправах у астеників не повинні бути підставою для зниження оцінки успішності, особливо на початкових етапах навчання і контролю. У цих випадках особливо значущий підхід до оцінки їх досягнень не за абсолютними результатами, а за досягнутими приростами за певний час. Це їх стимулює на активні заняття фізичною культурою, а значить і на формування вольових якостей. Результати експериментів показують, що вольові якості формуються у них значно активніше, оскільки їм для оволодіння вправами доводиться долати більше труднощів, ніж іншим.

Важливе значення в застосуванні засобів фізичної культури для формування вольових якостей має врахування психічних особливостей особистості підлітків. Підліткам із загальмованим сприйняттям і мисленням необхідно більше часу для осмислення завдань педагога, підготовки до відповіді, виконання вправи. Дітям з поганою руховою пам'яттю важче відтворити необхідні зразки або окремі деталі рухів. Емоційним, легко збудливим учням слід створити спокійну, доброзичливу обстановку, в якій вони могли б продемонструвати свої досягнення. Нерішучим необхідно дати час для адаптації до умов підвищеної складності завдань, надати їм підтримку і допомогу.

Підлітки з різними типами темпераменту (сангвінік, холерик, флегматик і меланхолік) вимагають до себе також різного підходу. Так, умови з підвищеною мотивацією (гра, змагання) є більш адекватними для дітей з флегматичним і сангвінічним видами темпераменту. У той же час для холериків і меланхоліків умови змагань менш прийнятні, щоб проявити свої можливості.

Отже, засоби фізичної культури мають широкі можливості у формуванні вольових якостей підлітків за допомогою:

- активного комплексного впливу, оскільки дозволяють максимально врахувати особливості підліткового віку: прагнення підлітків до фізичного вдосконалення, до наслідування; бажання бути схожими на своїх кумирів, зайняти гідне місце серед однолітків, домогтися визнання, поваги, випробувати себе в подоланні труднощів; прагнення задовольнити потреби в динамічному русі, новизні, різноманітних емоціях, спілкуванні;
- диференційованого та індивідуального підходів до організації та проведення фізичної підготовки, що дозволяє створити для кожного учня «індивідуальну ситуацію» вольової напруги, необхідної для подолання труднощів;
- цілеспрямованого впливу на формування окремих вольових якостей (витримки, рішучості, ініціативності, наполегливості, цілеспрямованості) шляхом активного застосування ігрового і змагального методів на заняттях.

Виявлені можливості засобів фізичної культури пов'язані з формуванням вольових якостей, які реалізуються через форми цілісного педагогічного процесу і самодіяльності учнів: *урок фізичної культури, фізкультурні заходи в режимі навчального дня, спортивні змагання, фізкультурні свята, заняття в спортивних гуртках та секціях, підтримка шкільних спортивних команд у ході змагань в якості глядача.*

Реалізація можливостей засобів фізичної культури у формуванні вольових якостей у підлітків досягається дотриманням наступних умов:

- цілеспрямована робота педагогів, батьків і підлітків (за умови, що всі є зацікавленими, рівноправними і рівнозначними суб'єктами), що здійснюється на основі спеціально розробленої програми;
- застосування в режимі «граничної доступності», в якому об'єктивно поєднуються необхідність подолання труднощів у процесі виконання фізичних вправ з радістю подолання себе, можливістю досягнення мети, пов'язаних з освоєнням вправ;
- цілеспрямоване створення ситуацій, які вимагають вольових зусиль, що сприяють накопиченню індивідуального досвіду вольових дій кожним підлітком;
- комплексне використання засобів і методів фізичної культури в природних і штучно створюваних ситуаціях (одні й ті ж засоби вимагають від різних підлітків прояву різних вольових якостей).

Висновки. Таким чином, нами проаналізовано особливості формування вольових якостей у підлітків засобами фізичного виховання та виявлено, що воля може розвиватися тільки в ході складної діяльності шляхом подолання перешкод.

Формування вольових якостей починається в ранньому дитинстві і на кожному віковому етапі має свої якісні особливості. У підлітків цей процес носить суперечливий, нестійкий, імпульсивний характер, тісно переплітається з моральним вихованням і включає в себе становлення громадської активності, потреб, інтересів і мотивів до різних видів діяльності. Важливо активізувати такі чинники, які спонукають підлітків до розвитку і постійного прояву вольових якостей. До них ми відносимо цілеспрямоване і акцентоване використання засобів фізичної культури, а саме: фізичні вправи, оздоровчі сили природи, гігієнічні правила і фактори.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці практичних шляхів формування вольових якостей учнів різних вікових категорій у процесі фізичного виховання.

Література

1. Бех І.Д. Від волі до особистості / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 1995. – 36.

2. Варій М.Й. Загальна психологія: навчальний посібник / М.Й. Варій. – К.: «Центр учбової літератури», 2007. – 968 с.
3. Крыжановская О.А. Свобода, воля, власть (философские проблемы социальной и политической воли) / О.А. Крыжановская. – Ростов-на-Дону. СКНЦ ВШ, 1996. – 166 с.
4. Немов Р.С. Психология: словарь-справочник: в 2-х ч. / Р. С. Немов – М.: Владос-ПРЕСС, 2003. Т.1. – 304 с.
5. Фізична культура в школі: навчальна програма для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів.– Київ: Літера ЛТД, 2018. – 368 с.

References

1. Bekh, I.D. (1995). Vid voli do osobystosti [From will to personality]. – K.: Lybid. (in Ukr.).
2. Varii, M.I. (2007). Zahalna psykhohohiia: navchalnyi posibnyk. [General psychology].– K.: "Tsentr uchbovoi literatury". (in Ukr.).
3. Kryzhanovskaya, O.A. (1996). Svoboda. volya. vlast (filosofskiye problemy sotsialnoy i politicheskoy voli). [Freedom, will, power (philosophical problems of social and political will)].– Rostov-na-Donu. SKNTs VSh. 1996. (in Russ.).
4. Nemov, R.S. (2003). Psikhologiya: slovar-spravochnik: v 2-kh ch. [Psychology: reference dictionary-book: in 2th parts]. – M.: Vlados-PRESS. P.1. (in Russ.).
5. Fyzychna kultura v shkoli: navchalna prohrama dlia 5-9 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. (2018). [Physical Education Curriculum for Secondary Schools in Grades 5-9].– Kyiv: Litera LTD. (in Ukr.).